

Agnieszka Tes

STRESZCZENIE ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Ujęcia duchowości w polskim malarstwie abstrakcyjnym na przełomie XX i XXI wieku. Uobecnianie Transcendencji w kulturze.

Przedmiotem badań podjętych w dysertacji doktorskiej stał się fenomen duchowości w polskim malarstwie abstrakcyjnym drugiej połowy XX i początków XXI wieku. Tematykę tę ujęto w szerokiej perspektywie, kreśląc dla niej kontekst kulturowy i artystyczny, który pozwolił ukazać wieloaspektowość problemu i oddziałujących nań czynników. Główna teza doktoratu zakłada, iż metafizyczna ukierunkowana twórczość polskich abstrakcjonistów jest zjawiskiem o sporym zasięgu, istotnym i wyrazistym. Malarstwo niefiguratywne stanowi znakomity nośnik duchowych sensów, posiada duży potencjał wyrażania różnych typów duchowości, zarówno tej wynikającej z indywidualnych poszukiwań, jak i otwarcie konfesyjnej, nawiązującej do przekazów religii i tradycji duchowych, ewentualnie preferującej ezoterykę czy formułę związaną z tak zwaną nową duchowością.

Praca została podzielona na dwie części. Pierwsza podejmuje kwestie charakterystyk definicyjnych, genezy i koncepcji interpretacji spirytualnych aspektów abstrakcjonizmu oraz kontekstów kulturowych badanego problemu. Zawiera przegląd nurtów malarstwa niefiguratywnego oraz najbardziej znaczących zagadnień duchowości, jakie pojawiły się w tym obszarze artystycznym.

Wychodząc z założenia, że badany fenomen w Polsce kształtował się częściowo pod wpływem tendencji światowych sięgnięto do początków abstrakcjonizmu i towarzyszącej im inspiracji ezoteryką, zwłaszcza teozofią i antropozofią, a także koncepcją czwartego wymiaru. Kluczowy impuls dla rodzimej twórczości wynikał z oddziaływania metafizycznego bieguna awangardy – spuścizny wybitnych pionierów abstrakcji (zwłaszcza Wasyla Kandyńskiego, Kazimierza Malewicza i Pieta Mondriana), a następnie powojennego amerykańskiego abstrakcyjnego ekspresjonizmu (przede wszystkim twórczości Marka Rothki, Barnetta Newmana, Ada Reinhardta). Z tego względu zaprezentowano najistotniejsze aspekty duchowości w malarstwie i refleksji teoretycznej tych kręgów artystycznych. Ponadto włączono również tendencje najnowsze, a konkretnie – interesującą i nieobecną w polskiej literaturze przedmiotu problematykę duchowości w dokonaniach tworzących na Zachodzie abstrakcjonistów z krajów azjatyckich (Nathvar Bhavsar, Sohan Qadri, Makoto Fujimura,

Yari Ostovany, Shirazeh Houshiary, a także mieszkający w Polsce Koji Kamoji). Dzięki temu pokazano, iż zjawiska występujące w Polsce nie są odosobnione na współczesnej mapie sztuki. Pozwoliło to również wydobyć występujące w naszych czasach przykłady powiązania abstrakcji z dziedzictwem duchowym hinduizmu, buddyzmu, chrześcijaństwa i islamu.

Wśród uwarunkowań kulturowych oddziałujących na badane zjawisko w Polsce wskazano pluralizację i indywidualizację kwestii religijnych, połączoną z dostępnością różnorodnych „ofert” światopoglądowych, wzmocnioną pojawieniem się drugiej fali *New Age* w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX stulecia, a następnie umasowieniem tego ruchu, który z czasem ewoluował w stronę tak zwanej nowej duchowości. Znamienne jest przy tym oddziaływanie szeroko pojętej literatury duchowej oraz medytacji wschodniej, a zwłaszcza buddyzmu zen, który był przedmiotem swoistej mody kulturowej. W Polsce stałym źródłem duchowości było i pozostaje chrześcijaństwo, które odegrało istotną rolę w badanej twórczości, wpłynęło na rozwiązania stawianych przez nią problemów. Z drugiej strony pejzaż kulturowy interesującego nas okresu kształtowała postępująca sekularyzacja, której wyrazem był między innymi postmodernizm – międzynarodowy ruch intelektualny mający reperkusje we wszystkich dziedzinach twórczości artystycznej. Postmodernizm wprowadzał fundamentalną przemianę myślenia o kulturze, przeciwstawił się wszelkim całościowym kategoriom, metafizyce oraz podstawowym pojęciom myśli filozoficznej, religijnej i mistycznej, a zatem dla niektórych spośród uwzględnianych twórców stał się impulsem do pogłębionej krytyki. Obecne w kulturze procesy sekularyzacji, a z drugiej strony desekularyzacji oraz pluralizacja kwestii duchowości stanowią tło dla rozwoju analizowanych zjawisk w sztuce.

W części drugiej pracy skupiono się już wyłącznie na polskim malarstwie niefiguratywnym II połowy XX i pierwszych dekad XXI wieku. Przedmiot badań został uporządkowany problemowo, począwszy od zaprezentowania ujęć duchowości, ze szczególnym uwzględnieniem inspiracji angelologicznych, w spuściźnie artystycznej i myślowej pokolenia rozpoczynającego swoje artystyczne kariery po II wojnie światowej: Jerzego Nowosielskiego, Stanisława Fijałkowskiego i Janiny Kraupe. Następnie wyróżniono zagadnienie „metafizycznych *shaped canvases*” i obrazów-objektów, analizując ich przykłady w *œuvre* Jana Berdyszaka, Jana Pamuły, Andrzeja Bednarczyka, a także Roberta Rabiegi. W dalszej kolejności omówione zostały koncepcje obrazu abstrakcyjnego jako odniesienia do Transcendencji z wyszczególnieniem takich zagadnień jak: medytatywność i kontemplatywność abstrakcji, cisza, platonizm, ikoniczność, światło i eschatologiczne sensory.

Przywołano i zinterpretowano w tym kontekście twórczość kilkunastu abstrakcjonistów, przeważnie posługujących się językiem geometrii, czy zdecydowanie rzadziej – ekspresją. Wśród nich znaleźli się między innymi: Mieczysław Janikowski, Aleksandra Jachtoma, Janusz Eysmont, Julian H. Raczek, Dorota Grynczel, Tadeusz G. Wiktor, Władysław Podrazik, Krzysztof Klimek, Teresa Kotkowska-Rzepecka, Mieczysław Knut, Anna A. Trochim, Tamara Berdowskiej, Karolina Jaklewicz, Paweł Dutkiewicz, Waldemar Kuczma, Krzysztof Sokolowski, Joanna Mazuś. W finalnym podrozdziale zostały przedstawione inspiracje biblijne w malarstwie niefiguratywnym na przykład: Stefana Gierowskiego, Wojciecha Sadleya, Adama Brinckena, Aliny Bloch, Mirosławy Rocheckiej, Mieczysława Knuta, Krzysztofa Sokolowskiego.

Omawiając ujęcia duchowości ukazano zarówno powiązania ze światowym metafizycznym skrzydłem abstrakcjonizmu, jak i cechy wyróżniające rodzimą twórczość niefiguratywną. Rozumienie spirytualnych sensów abstrakcji w Polsce cechuje znaczna różnorodność. W przeważającej części przypadków obserwujemy splatanie się inspiracji, krzyżowanie duchowych ścieżek: wschodnich z chrześcijańskimi, ezoteryki i gnozy z psychologią, medytacją i teologią. O specyfice polskiej decyduje przede wszystkim związek z chrześcijaństwem, przejawiający się na rozmaite sposoby: przez inspirację tak katefaticzną, jak i apofaticzną teologią katolicką i prawosławną, a także mistyką, poprzez nawiązania do motywów biblijnych aż po szczególne powinowactwo z ikoną, która stała się ważnym punktem odniesienia dla koncepcji obrazu abstrakcyjnego. Fenomen duchowości w polskim abstrakcjonizmie i związane z nim w uobecnianie Transcendencji nie jest zjawiskiem odseparowanym, ale sytuuje się na tle o wiele rozleglejszych procesów zmierzających ku resakralizacji kultury.

Agnieszka T.

16.V.2022